

"Коррупция" таърифнинг тарихий ва маданий жиҳатлари

Кулиев Ёркин Каримович

БухДУ Психология ва социология кафедраси доценти

Аннотация. Коррупцияга қарши кураш дунё миқёсида бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бир бўлиб қолмоқда. Бу иллатга қарши кураш дунёнинг кўплаб мамлакатларини қамраб олмоқда. Мақолада “коррупция” таърифнинг тарихий ва маданий жиҳатлари, “коррупция” тушунчасининг мазмуни, уни аниқлаш учун зарур бўлган таркибий қисмлар, турли мамлакатларда коррупция ҳодисаси ҳақидаги ғоялар ва қарашларнинг ривожланиш тарихи моҳиятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Давлат коррупцияси, бизнесдаги коррупция, пора олиш, порахўрлик, маҳаллий (ички) коррупция, тизимли коррупция, клептократия, непотизм, ноқонуний лоббичилик.

Коррупцияни чуқур ижтимоий аҳамиятга эга ҳодиса сифатида ўрганиш муаммоси минг йилдан кўпроқ вақт давомида мавжуд. “Коррупцион ўзаро муносабатлар” тушунчасини аниқлашни шакллантиришга қаратилган тадқиқотлар доирасида “коррупция” тушунчасининг мазмуни ва тузилишидаги ўзгаришлари инсоният тарихи давомида ва ҳозирги пайтда кузатиб бориш долзарб бўлиб қолмоқда. Олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар туфайли бизда коррупция тушунчасининг таркиби ва тузилиши, унинг тарихий келиб чиқиши ва дунёнинг турли минтақаларида жамиятнинг коррупцияга муносабати тўғрисида маълумотлар мавжуд.

“Коррупция” тушунчасининг мазмуни уни аниқлаш учун зарур бўлган ва етарли бўлган учта таркибий қисмдан иборат: мансабдор шахс; мансабдор шахснинг расмий лавозимини суистеъмол қилиши (ишонган ҳокимият); мансабдор шахс томонидан олинган имтиёзлар (ўзи ёки учинчи шахслар учун).

Эҳтимол, турли мамлакатларда коррупция ҳодисаси ҳақидаги ғоялар ва қарашларнинг ривожланиш тарихини кузатганимиздан кейин, муаммони қандай ҳал қилиш кераклиги янада равшанроқ бўлади.

Қадимги манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу ҳодисанинг мазмуни замонавий тушунишда коррупция давлат аппаратининг пайдо бўлиши билан деярли бир вақтда пайдо бўлган ва маълум даражада ривожланишнинг турли тарихий даврларида барча мамлакатларга хос бўлган.

Коррупцион ўзаро муносабатларнинг энг кенг тарқалган мисолларидан бири бу порахўрликдир. Қадим замонлардан бери ҳукумат амалдорлари ва оддий одамлар бундай ўзаро муносабатлар давлат ва жамиятнинг нормал мавжудлигига зид эканлигини тушунишган. Масалан, биз Бобил шоҳи қонунлари матнлари асосида коррупциянинг биринчи “таърифларидан” бирини кўришимиз мумкин.

Ҳамурапи “5-бўлим”: “Агар судя ишни кўриб чиққан бўлса, қарор қабул қилган, муҳр билан ҳужжат чиқарган бўлса ва кейин қарорини ўзгартирган бўлса, унда ушбу судя ўзи қарор қилган қарорни ўзгартирганликда айбдор деб топилиши керак ва бу ҳолда даъво миқдори ўн икки баравар кўп миқдорда тўланиши керак. Бундан ташқари, у судялик лавозимидан ҳайдалиши керак”(Ҳаммурапининг Бобил қонунлари, 2015п.3). Ҳужжатда келтирилган жинойтнинг тавсифига асосланиб, унда судянинг қарорида ноқонуний

(асоссиз) ўзгартиришлар мавжудлигини, яъни расмий (раҳбар) шахс томонидан ноқонуний ҳаракат содир этилиши қайд этилган. Ушбу мисолда қуйидаги таркибий қисмларни ажратиш мумкин: судя (давлат амалдори сифатида); объектив сабабларсиз қарорни ўзгартириши (яъни ишончли ҳокимиятни суистеъмол қилиш ва фирибгарлик); пул ёки бошқа моддий компонент, яъни "даъво қилинган миқдор"; жарима ва иш жойидан маҳрум қилиш жазо шакли сифатида қўлланилган. Шундай қилиб, коррупция жиноятлари аллақачон расмий ҳокимиятни суистеъмол қилиш ва мансабдор шахслар томонидан фирибгарлик шаклида қонун бузилиши деб тушунилган.

Қадимги Юнонистонда коррупциянинг терминологик эквиваленти қўлланила бошланди. Унга кўра, бузғунчилик қилиш, аввало, сувни талон-тарож қилиш, мол-мулкни ёқиш, давлатни созуришга тенглаштирилган. Шу билан бирга, "*коррумпер*" атамаси ижтимоий маънога эга – ахлоқни, тартибни бузиш, эркинликни бузиш, ёшларни йулдан уриш, шунингдек жамиятга зарар етказиш деб тушунилган. Коррупция атамаси ижтимоий зарарли таркибий қисмлардан иборат бўлиб (тартибнинг бузилиши, эркинликнинг бузилиши), ахлоқий компонентни ҳам ўз ичига олади (ахлоқни рад этиш, коррупция). Қадимги Юнонистонда порахўрлик шунчалик тез-тез учраганки, Платон ўз бурчини бажариш учун совғалар оладиган амалдорларни ўлдиришни таклиф қилган (Решетников, 2008).

Вақт ўтиши билан коррупциянинг кўринишлари янги шакллارга ўтган ва тарқалган. Европада ўрта асрлар давомида, "коррупция" тушунчаси диний сотқинлик, "васваса" сифатида, "ибليسнинг васвасаси" ва "гуноҳ" сифатида қаралган. Лотинча «*corruptibilitas*» сўзи инсоннинг кўнгил бўшлиғи, ҳалокатга мойиллигини англатган.

Ҳозирги маънода коррупцияни тушунишга италиялик мутафаккир ва сиёсатчи Николо Ди Бернардо Макиавелли (1469-1527) асарлари муҳим тўртки беради. Н. Макиавелли коррупцияни дастлаб аниқлаш қийин бўлган, аммо даволаш осонроқ бўлган ва у бошланганда аниқлаш осон, аммо даволаш қийин бўлган касаллик билан таққослайди: "коррупция истеъмолга ўхшайди, уни дастлаб аниқлаш қийин, аммо даволаш осонроқ ва агар шундай бўлса бошлаш осон бўлса-да, лекин уни даволаш қийин. "Коррупция билан бузилган одамлар учун эркин қолиш жуда қийин." Бу сатрлардан XVI асрга келиб Европада коррупцион ўзаро муносабатларнинг кўлами ойдинлашади. Муаллиф коррупциянинг оммавийлигини ва унинг давлатга етказадиган зарарини қайд этади.

"Britannica" номли инглиз тилидаги энг кенг қамровли ва қадимги универсал энциклопедияда (*Britannica Concise Encyclopedia*) "коррупция" тушунчаси қуйидагича белгиланган: коррупция нотўғри ва одатда ўзи ёки бошқаси учун фойда олиш учун мўлжалланган ноқонуний ҳаракатлардир. Унинг шакллари порахўрлик, товламачилик ва ички маълумотлардан суистеъмол қилиш киради. Маросим совғасини маданиятга эга жамиятларда кўпинча қабул қилинадиган ва қабул қилинмайдиган совғалар орасидаги чизиқни чизиш қийинлиги алоҳида таъкидланган. Коррупция амалдорларнинг порахўрлиги, сотқинлиги ҳам дейилади. "Иккала таърифда ҳам ўхшаш хусусиятлар мавжуд: қилмишнинг жинойий ёки ноқонуний табиати, шахсий бойитиш ёки шахсий манфаат, бундай хусусиятлар амалдорга тегишли эканлигини таъкидланган.

"Transparency International", Жаҳон банки ва бошқа ташкилотлар коррупцияни шахсий манфаат учун ишончли ҳокимиятни суистеъмол қилиш, моддий ёки моддий бўлмаган, ўзларини ёки учинчи шахслар орқали наф олиш деб тушунишади (*The Anti-Corruption Plain Language Guide*, 2009, p. 14). Бу ерда ососий таркибий қисм – ҳокимиятни суистеъмол қилиш таъкидланган.

Норматив ҳужжатлар одатда маълум тушунчаларнинг энг батафсил талқинларини белгилайди. Сингапур, АКШ, Буюк Британия ва бошқалар каби кўплаб мамлакатларнинг ҳуқуқий асослари "коррупция" тушунчасини ўз ичига олади. Биз бир қатор асосий таркибий элементларни ва уларнинг ўзаро муносабатларини қонунчилик доирасида "коррупция" тушунчасида кўришимиз мумкин. Ушбу элементларга қуйидагилар қиради:

- 1) муайян ваколатларга эга бўлган мансабдор шахс;
- 2) расмий лавозим/расмий ваколатларни суистеъмол қилиш;
- 3) пора бериш/олиш;
- 4) пул шаклида фойда олиш, бойликлар, бошқа мулк ёки мулк хизматлар, ўзи учун ёки учинчи шахслар учун бошқа мулк хуқуқлар (шу жумладан: лоббичилик).
- 5) мулкни ўзлаштириш ва суистеъмол қилиш (жумладан, ноқонуний бойиш);
- 6) мол-мулк ва даромадни яшириш;
- 7) адолатга тўсқинлик қилиш;

БМТнинг коррупцияга қарши Конвенциясида(31.10.2003й.) келтирилган таърифга кўра: коррупцияга оид жиноятлар/актларга қуйидагилар қиради: мансабдор шахсларнинг порахўрлиги, шу жумладан чет эллик шахсларни сотиб олиш, талон-тарож қилиш, мол-мулкни ўзлаштириш ва суистеъмол қилиш, лоббичилик, расмий лавозимни суистеъмол қилиш, ноқонуний бойиш, порахўрлик, мол-мулк ва даромадларни яшириш, адолатга тўсқинлик қилиш ва бошқалар (БМТнинг коррупцияга қарши Конвенсияси, 2003, п. 10). Ушбу таърифда коррупция ҳаракатларининг мумкин бўлган турлари батафсилроқ келтирилган. Масалан, хорижий амалдорларнинг порахўрлиги, мол-мулкни суистеъмол қилиш, ноқонуний бойитиш, даромадни яшириш, шунингдек, коррупциянинг энг муҳим элементи-адолатга тўсқинлик қилиш алоҳида белгилаб қўйилган. Бироқ, асосий элементлар жаҳон қонунчилигида белгиланган: расмий лавозимни суистеъмол қилиш ва амалдорларнинг порахўрлиги каби ўхшашликларни такрорлайди.

Россия давлати қонунчилигидаги коррупция таърифини таҳлил қилсак, коррупциянинг асосий таркибий элементлари сифатида қуйидагиларни кўришимиз мумкин:

- 1) расмий лавозимни эгаллаган шахс,
- 2) ушбу шахснинг расмий мавқеини суистеъмол қилиш, ушбу суистеъмолнинг турли шакллари (пора бериш ва олиш, тижорат порахўрлиги),
- 3) ушбу суистеъмол қилишнинг мақсади ёки мақсадлари (ўзи ёки учинчи шахслар учун моддий фойда олиш).

Шунга ўхшаш таснифлаш тизимини “Criminal Law” коррупция бўйича Европа Жиноят ҳуқуқи Конвенсиясида топиш мумкин. “On Corruption”, бу коррупцияни жисмоний ва юридик шахслар учун жиноят деб таснифлайди (Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенция, 1999, 8-11 бетлар).

Коррупцион ўзаро муносабатнинг барча турларининг таркибий хусусиятларига кўра қуйидаги шакллари кўриш мумкин:

Давлат коррупцияси – давлат ва маҳалий ҳокимият тизимида моддий ва номоддий товарларни олиб чиқиш ва муомалада бўлишнинг ноқонуний схемаларининг ишлаши, шу жумладан талон-тарож қилиш ("арралаш") (Клейнер, 2014).

Бизнесдаги коррупция – иқтисодий ресурсларни айланишининг ноқонуний схемаларини, шу жумладан: сунъий банкротлик, рейд ва бошқаларни ишлатиш, тижорат ташкилотлари тизимларида (ички ва ташқи) иқтисодиётнинг турли соҳаларида, бизнес ва давлат идораларининг ўзаро муносабатларида учрайди (Клейнер, 2014).

Пора олиш – ноқонуний равишда фойда олиш учун шахсга коррупцион босим ўтказиш (Клейнер, 2014). Пора-мансабдор шахс томонидан пора берувчининг манфаати учун ҳаракат ёки ҳаракатсизлик учун қабул қилинган моддий қадриятлар (буюмлар, пуллар, хизматлар, бошқа мулкӣ имтиёзлар), бу шахс ўзининг расмий позицияси туфайли қила олмаган ёки қилмаслиги керак булган ҳаракат (The Anti-Corruption Plain Language Guide, 2009, p. 5).

Порахўрлик (тижорат порахўрлиги) – моддий товарлар ва хизматларни ваколатга эга бўлган шахсга ноқонуний топшириш (The Anti-Corruption Plain Language Guide, 2009, p. 5).

Маҳаллий (ички) коррупция фойда олиш учун мансабдор шахснинг расмий мавқеини суистеъмол қилиш билан боғлиқ ноқонуний ҳаракатнинг мунтазам (шу жумладан битта) шакли эмас, бу ерда мансабдор шахс қуйи ва ўрта даражадаги мутахассислар, масалан, шифокор, ўқитувчи, йўл ҳаракати хавфсизлиги инспектори, давлат хизматлари марказининг ходими ва бошқалар. (Клейнер, 2014).

Тизимли коррупция (давлат ёки ташкилотнинг сиёсий ва иқтисодий тизимлари коррупция таркибий қисмисиз ишлай олмайди). Бундай тизимдаги ўзаро таъсир шаклларида бири бу откат-бошқа талабгорларнинг рақобатбардош хусусиятларини ҳисобга олмаган ҳолда товар ёки хизматларни етказиб берувчини танлашда маълум бир таклифни танлагани учун мансабдор шахс томонидан қабул қилинган белгиланган миқдор ёки битим суммасининг фоизи кўринишидаги мукофот (Novak, 2013).

Клептократия (юнон тилидан "ўғирламок" ва "ўғрилар ҳукмронлиги", ўғрилар ҳокимияти; "ўғрилар кучи") – давлат маблағларини талон-тарож қилиб, шахсий бойлик ва сиёсий таъсирни ошириш учун ҳокимият устунликларидан фойдаланадиган фирибгарларнинг ноқонуний манфаатлари билан бошқариладиган мансабдор шахсларнинг фаолияти, баъзан бу фаолият носоғлом, пора олиш билан боғлиқ қўшимча имтиёзлар ва хизматлар (рус тилининг Галлицизмларининг тарихий луғати, 2010).

Непотизм – бу ўзларининг хизматлари ва лавозимларидан қатъий назар, яқин қариндошлари ва дўстларига ҳомийлик қилиш билан боғлиқ бўлган коррупциянинг номоддий шакли (рус тилининг Галлицизмларининг тарихий луғати, 2010).

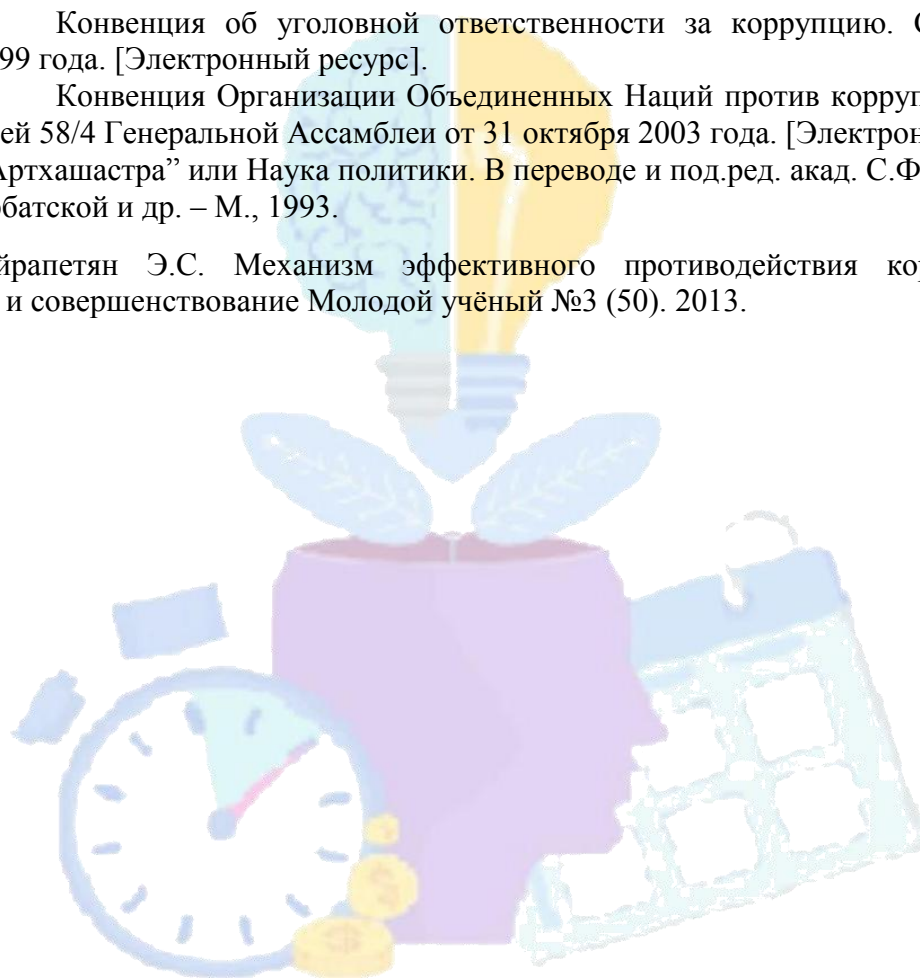
Ноқонуний лоббичилик – бу сиёсатчиларни турли манфаатдор гуруҳларнинг қарашлари тўғрисида хабардор қилиш ва уларни тегишли қонунларни тайёрлаш ёки ушбу қонунларга овоз бериш учун ташвиқот қилишга қаратилган фаолият (Иқтисодиёт. [изоҳли Луғат], 2000).

Коррупцион ўзаро муносабатларнинг бошқа турлари юқорида айтиб ўтилганлар орқали аниқланади. Кўриб турганимиздек, коррупцион ҳамкорликнинг барча турлари учта мажбурий элементни ўз ичига олади - расмий; расмий лавозимни (ҳокимиятни) суистеъмол қилиш ва фойда олиш.

Коррупцион ўзаро муносабатлар турларининг кўплиги коррупцияга қарши кураш шакллари билан боғлиқ. Баъзилар бошқаларни яратди ва аксинча. Тарихий даврларда коррупцияга қарши кураш усуллари аниқланди, тавсифланди ва турли даражадаги самарадорлик билан қўлланилди. Ушбу турдаги фаолиятнинг ривожланишини доимий тарзда кузатиб бориш керак.

Адабиётлар:

1. Об утверждении программы по антикоррупционному просвещению на 2014-2016 гг. : [Распоряжение Правительства РФ от 14 мая 2014 г. N 816-п] [Электронный ресурс]
2. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию. Страсбург, 27 января 1999 года. [Электронный ресурс].
3. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции. Принята резолюцией 58/4 Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 года. [Электронный ресурс]
4. “Артхашастра” или Наука политики. В переводе и под ред. акад. С.Ф. Ольденбурга, Ф.И. Щербатской и др. – М., 1993.
5. Айрапетян Э.С. Механизм эффективного противодействия коррупции, его элементы и совершенствование Молодой учёный №3 (50). 2013.

WORDLY
KNOWLEDGE